

Fig. 1. Vejle set fra sydvest 1821. I forgrunden Vejle Å (Sønderå) og Sønderbro. Skt. Nikolaj Kirke står med sit senmiddelalderlige tårn. Tv. ses det gamle rådhus (med spir), opført 1780 nær det sted, hvor tidligere †Sortebrødreklostret lå. Laveret tuschtegning ved J. H. T. Hanck i KglBibl. – *Vejle viewed from the south west, 1821. In the foreground the river Vejle Å (Sønderå) and Sønderbro. The St. Nikolaj Church stands with its Late Medieval tower. Left: The old Town Hall (with spire), built in 1780 near the site of the former †Dominican Monastery.*

KIRKERNE I VEJLE

INDLEDNING

BYENS OPSTÅEN.¹ Navnet Vejle kommer af det gamle danske ord for *vadested* (Wæthæl) og fortæller, at byen er vokset op der, hvor trafikken førtes over Vejle Å, umiddelbart før den udmunder i Vejle Fjord. Her krydsede den østjyske færdselsåre fra Kolding mod Horsens og Århus den brede ådal, og herfra, inderst inde i den lange fjord, var der ad søvejen forbindelse til det øvrige land og til Østersøen.

Vejle Å, der fra vest via Randbøl og Skibet gennemstrømmer det brede dalstrøg, optager kort før udmundingen den mindre Grejs Å, som med et stærkt fald løber til fra nord. Byen er opstået på en *holm*, der afgrænsedes af de to åer, nord for Vejle Å og øst for Grejs Å (jf. fig. 2), hvor en lille handelsplads i løbet af 11-1200-tallet har ud-

viklet sig til en noget større bebyggelse. Tidligt i byens historie synes en del af vandet fra Grejs Ås nedre løb, ved gravning af en kanal, at være ledt østen om den naturligt skabte holm for at tjene til driften af en mølle. Denne møllekanal, Mølleåen, gemmer sig i dag under den nutidige gade Dæmningen, mens selve vandmøllen har ligget sydøst for Skt. Nikolaj Kirke (jf. fig. 2,30). Grejsåens gamle løb slyngede sig i engene vest for byen, og endnu et vandløb, Midtåen, har i reguleret form dannet en buet afgrænsning af byen mod nord og vest.

Den tidligere holm udgør i dag byens centrum, og den gamle syd-nord-gående vej er stadig byens hovedstrøg fra Sønderbro over Vejle Å i syd (der her kaldes Sønderå) ad Søndergade og Torvegade

til Nørregade. Bykernens højeste punkt, 9 m, optages nu af området nordvest for Rådhusortvet.

Bebyggelse må til en begyndelse hovedsagelig have lejet sig på *nordsiden* af det gamle vadested (nu Sønderbro), svarende til en lignende udvikling i de øvrige jyske fjordbyer. Her var der samtidig en anløbsplads for de skibe, der kom ind fra fjorden, og dette sted forblev byens beskedne *havn* helt frem til 1827.

SKT. NIKOLAJ KIRKE. Byens formentlig ældste *torv* lå indtil 1530 ca. 150 m østligere end det nuværende Rådhusortvet, på pladsen foran Skt. Nikolaj Kirke. Der er næppe tvivl om, at kirken har været byens første² og er placeret netop her, på et lille bakke drag ned mod Mølleåen, på grund af en tilknytning til torvet, byens handelsmæssige og retslige tyngdepunkt. Kirken er i sin kerne en senromansk-unggotisk teglstensbygning, som må være påbegyndt lidt før midten af 1200-tallet, og fra den tid kendes der allerede huse på området, idet Vejles hidtil ældst kendte bebyggelse, en tømret bygning fra højmiddelalderen,³ er påtruffet lidt syd for Kirketorvet (under udgravning til Torvehallerne 1991). I teorien kan kirken godt have haft en forgænger af træ, der da formentlig skal søges under den nuværende stenkirke; men her er jorden så omgravet, at mulighederne for at finde spor af en trækirke vil være meget små.

Administrativt var byen i middelalderen en del af Nørvang Herred i Jelling Syssel, der igen var en

del af det store Ribe Stift. Kirken i Vejle (Wæthlæ) nævnes tidligst o. 1325 og var da en selvstændig sognekirke, der opregnes side om side med de omgivende landsbykirker. Sogneskellene havde da formodentlig ligget fast siden 1100-tallet, og de fleste af nabokirkerne må inden ca. 1200 have fået bygninger af sten. I betragtning af Vejle Kirkes forholdsvis sene tilkomst (stenbygningen har først stået færdig i løbet af 1200-tallet) er det derfor meget tænkeligt, at byen, før den blev et selvstændigt sogn, har været en del af Hornstrup Sogn.

Der foreligger kun få skriftlige oplysninger om byen i 1200-tallet. En tradition om, at den 1247 blev afbrændt af hertug Abels tropper under dennes broderkrig med Erik Plovpenning, kan kun føres tilbage til P. F. Suhms Danmarkshistorie 1809.⁴ De ældst kendte *købstadsprivilegier* er fra 1327, da Valdemar III stadfæstede byens særlige rettigheder og tog dens indbyggere under sin beskyttelse. Når kongen var i byen, har han formodentlig boet på den kongelige borg *Castrum Wethæl*, der 1351 blev pantsat til biskoppen i Ribe. Borgen er sandsynligvis identisk med den borgbanke, 1468 kaldet for Borgvold, der lå ved indsejlingen fra fjorden øst for Mølleåen, og hvis sidste spor skal søges under den nuværende rutebilstation. Endnu en borg, Rosborg, i engene sydvest for byen, synes i 13-1400-tallet at have været sæde for en kongelig lensmand.

I betragtning af vor relativ ringe viden om byens ældre historie er det interessant at konstatere, at

Fig. 2. Rekonstrueret kort over Vejle ca. 1627, før Kejserkrigens ødelæggelser. Kortet viser den middelalderlige bykerne på en holm i engene nord for Vejle Å (90) og havnen (92). Vejen fra Kolding (78) mod Horsens (80) føres over åen ved Sønderbro (25), hvorefter den fortsætter som Søndergade (3), Torvegade (4) og Nørregade (5). Byen omgives i vest af den nordfra kommende Grejs Å (91) og i øst af en gravet kanal, Mølleåen, (93), nu dækket af gaden Dæmningen. Vandet ledes frem til mølledammen (94) og møllen (30) for udmundingen i Vejle Å. Det ældst kendte torv, i dag Kirketorvet (1), var siden 1530 henlagt til Rådhusortvet (2). Omkring Skt. Nikolaj Kirke og dennes kirkegård (17) ses sognepræstens og kapellanens boliger (19 og 20) samt latinskolen (21). Rådhuset (22) havde 1530-1780 til huse i den østre længe af det tidligere *†Sortebrødre kloster*, mens *†hospitalet* (24) lå nord for selve byen. 71 viser den da nedlagte borg, Borgvold, og 85 den ubeboede holm, hvortil man 1826 flyttede kirkegården, i dag Gamle Kirkegård. Rekonstruktion ved C.V. Petersen i *Vejle Bys Historie*, 1927. – *Reconstructed map of Vejle c. 1627, before the destruction caused by the Thirty Years' War. The map shows the medieval town centre on an islet in the water-meadows north of Vejle Å (90) and the harbour (92). The road from Kolding (78) to Horsens (80) goes over the river at Sønderbro (25), then continues north. The oldest known square, today Kirketorvet (1), has been relocated since 1530 to Rådhusortvet (Town Hall Square) (2). Around the St. Nikolaj Church and its churchyard (17) we see the rectory and the curate's residences (19 and 20) as well as the grammar school (21). In 1530-1780 the Town Hall (22) was housed in the eastern wing of the former *†Dominican Monastery*, while the *†hospital* (24) lay north of the town proper. 71 shows the then abandoned castle, Borgvold, and 85 the uninhabited islet to which the churchyard, now Gamle Kirkegård (the Old Cemetery) was moved in 1826.*

Fig. 3. Prospekt af Vejle set fra sydøst 1838. I forgrunden Mølleåens udmunding. Oliemaleri på dørstykke i Vejle Museum. – *View of Vejle from the south east, 1838. In the foreground, the mouth of the Mølleå river.*

Vejle 1256 blev valgt til mødested for Danmarks samlede gejstlighed. Resultatet af det berømte *kirkemøde 1256* blev den såkaldte Vejlekonstitution, som fastslog reglerne for kirkens ret og frihed og dermed skærpede den længevarende ‘kirkekamp’ mellem konge og ærkebiskop.⁵ Valget af byen til dette betydningsfulde møde skyldes formodentlig ikke blot Vejles centrale beliggenhed midt i det danske rige med bekvem adgang fra havet. Mødet har formodentlig også forudsat, at byen havde nået en sådan udvikling, at den kunne yde passende faciliteter – herunder en præsentabel kirke til de fælles gudstjenester. Hvor langt fremme i sin opførelse Skt. Nikolaj Kirke var 1256, lader sig dog ikke nærmere afgøre (jf. s. 98). Vejle blev for anden gang vært for et kirkemøde i 1279, da ærkebiskoppen holdt et provins-koncilium i byen.

ÆLDRE ÷KIRKER. Byen fik i løbet af middelalderen et kloster og det først relativt sent. Det nu forsvundne ÷*Sortebrødrekloster* nordvest for det nuværende rådhus var grundlagt ca. 1330–40 og har været et firlænget anlæg, hvoraf kirken udgjorde den sydlige fløj. Det er oprettet på privat initiativ af stormanden, drosten Lars Jonsen, der som en midlertidig foranstaltning lod klosteret indrette i sin egen gård (af tømrede bygninger, siges det). Klosteret er dermed grundlagt på samme måde som tiggerklostrene i Kolding og Horsens, der også er stiftet af private stormænd. Dets placering i byen har derfor næppe været bestemt af ordenens egne ønsker, men af den ejendom og det jordstykke, som munkene fik overdraget.

Efter klostrets nedlæggelse o. 1530 tjente en tilbagebleven fløj sammen med klosterkirkens tårn som byens rådhus indtil 1780.

Som en følge af reformationstidens nyorganisering oprettedes der også i Vejle, ved den nordlige udfaldsvej, et ÷*hospital*, der skulle varetage omsorgen for byens fattige og syge gamle. Den eksisterende bygning, Nørregade 6, fra 1926 er den seneste af i alt mindst fem hospitalsbygninger, der siden 1530’erne efter tur har afløst hinanden. Af disse stiftelser har de ældste indeholdt en *kirkesal*, hvor hospitalspræsten, der tillige var kapellan ved Skt. Nikolaj, holdt gudstjeneste. Vi har dog kun nærmere kendskab til én af disse kirker, nemlig den kirkesal, der 1764 efter biskop Hans Adolf Brorsons godkendelse blev indrettet ved en nyopførelse af hospitalets bygninger.

DE NYERE KIRKER. Skt. Nikolaj Kirke forblev byens eneste helt til 1907, idet metodisterne dog opførte en kirke, *Skt. Pouls Kirke*, 1876, og katolikerne, der var kommet til byen 1904, fik deres nuværende kirke 1924, viet *Skt. Norbert*. Dannelsen af nye sogne i den stærkt voksende by er i 1900-tallet foregået ved ‘knopskydning’. Af det gamle bysogn, Skt. Nikolaj eller blot Vejle Sogn, udskiltes 1907 den nordlige del til *Vor Frelsers Sogn*. Og af dette nye sogn udgør den vestre del siden 1941 *Skt. Johannes Sogn*, mens den nordlige del, langs Horsensvej, 1976 er udskilt som *Nørremarkens Sogn*. Skt. Nikolaj Sogn dækker fortsat byens midte og sydlige del, hvor den gamle bykirke aflastes af to nyere ‘filialkirker’, *Søndermarkens Kirke*, indviet 1948, og *Løget Kirke*, indviet 2004.

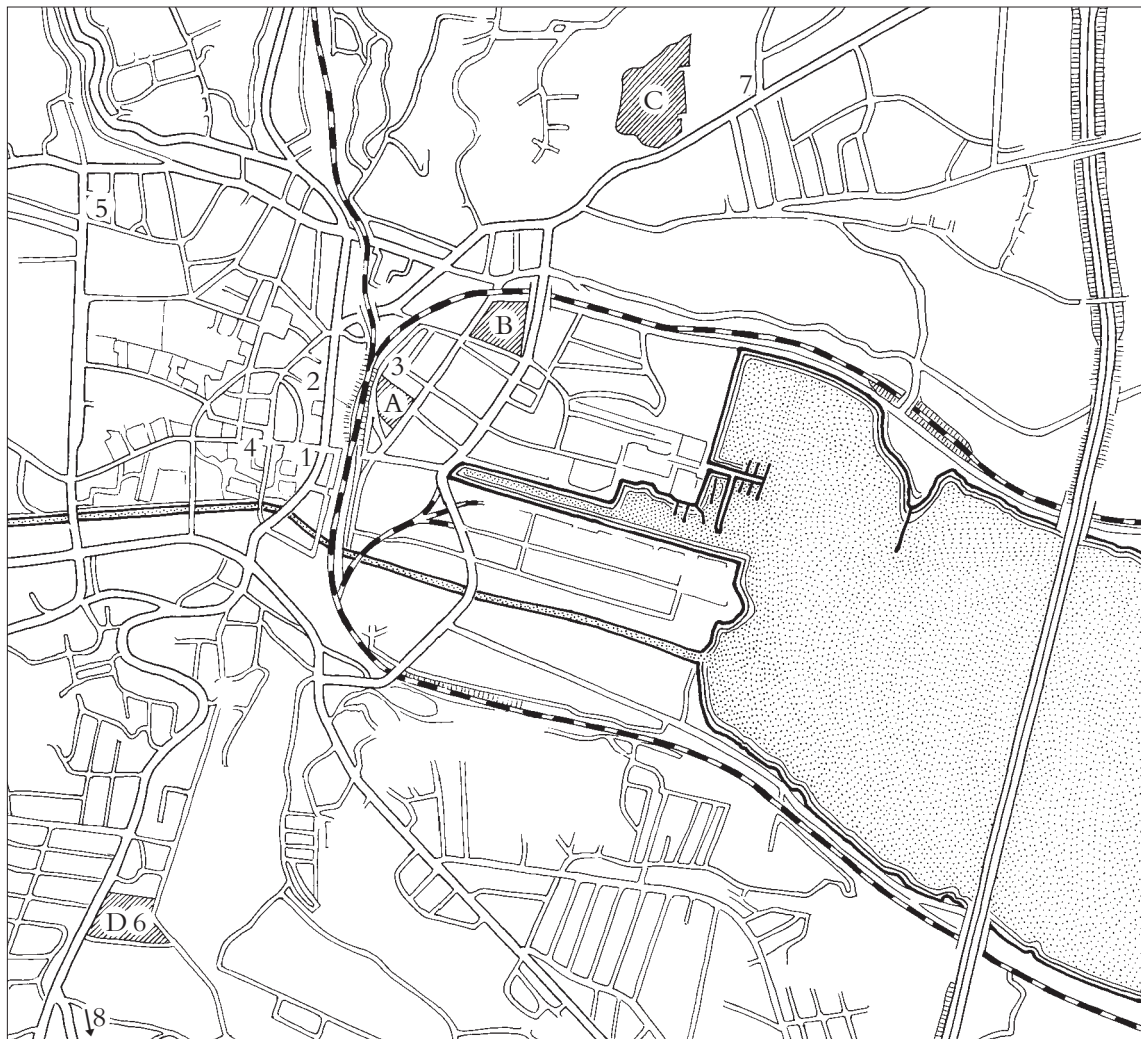

Fig. 4. Kort over Vejle by med dens kirker, 1:25.000, tegnet af MN 2005 på grundlag af geodætisk kort. 1. Skt. Nikolaj Kirke. 2. Skt. Pouls Kirke (metodistkirke). 3. Vor Frelsers Kirke. 4. Skt. Norberts Kirke (rom. katolsk). 5. Skt. Johannes Kirke. 6. Søndermarkskirken. 7. Nørremarkskirken. 8. Løget Kirke. A. Gamle Kirkegård. B. Østre Kirkegård. C. Nordre Kirkegård. D. Søndre Kirkegård. – *Map of Vejle with its churches, 1:25.000. 1. Skt. Nikolaj Kirke. 2. Skt. Pouls Kirke (Methodist church). 3. Vor Frelsers Kirke. 4. Skt. Norberts Kirke (Roman Catholic). 5. Skt. Johannes Kirke. 6. Søndermarkskirken. 7. Nørremarkskirken. 8. Løget Kirke. A. The Old Cemetery. B. Eastern Cemetery. C. Northern Cemetery. D. Southern Cemetery.*

I deres udformning tegner de nyere kirker et interessant billede af *den kirkelige arkitekturs udvikling* gennem 1900-tallet. Vor Frelsers Kirke står som et udtryk for tidens nye tendenser, Art Nouveau- og Skønvirkebevægelsen. Skt. Johannes Kirke fremtræder som en forstørret dansk landsbykirke i en vellykket blanding af middelalderens stiltræk, og kirken er på sin egen måde et monument over krigen og besættelsen. Med

Nørremarkskirken fik også Vejle et kirkecenter i den stærkt eksperimenterende arkitektur, hvor menighedens mangeartede aktiviteter kunne udfolde sig i umiddelbar tilknytning til kirken. Sammenlignet med denne betegner Løget Kirke, der også udgør en del af et center, en tilbagevendende til den aksefaste kirke med en basilikal form og klassiske elementer som de bærende rækker af søjler.

¹ Afsnittet om kirkerne i Vejle er redigeret af Niels Jørgen Poulsen med bidrag af Aage Andersen. Om byens historie generelt: C.V. Petersen (red.), *Vejle Bys Historie*, Vejle 1927, og Asbjørn Hellum (red.), *Vejles Historie 1-2*, Vejle 1997 og 1998. Begge værker indeholder fylde litteraturlister. Om de kirkelige forhold i ældre tid se litteratur til Skt. Nikolaj Kirke (s. 185). Om nyere tid: A. Pontoppidan Thyssen (udg.), *Dansk Præste- og Sognehistorie* X,12, (Haderslev Stift og Vejle Provsti), Århus 1987, 1016-45 af Leif Arffmann. – For de enkelte kirker henvises til deres historiske indledninger.

² Et forslag i den seneste byhistorie, at byens første kirke skulle have ligget bag det nuværende rådhus, hvor senere Sortebrødrekloster blev bygget, lader sig næppe opretholde (jf. †Sortebrødrekirken s. 262).

³ Den seneste byhistorie daterer bygningen til begyndelsen af 1100-årene, jf. Asbjørn Hellum (red.), *Vejles Historie 1*, Vejle 1997, 70.

⁴ P. F. Suhm, *Historie af Danmark*, X, 78, 1809.

⁵ Niels Skyum-Nielsen, *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, 1962, 89-98; Knud Ottosen, »Vejlekonstitutionen af 1256«, *ÅrbVejle* 1999, 225-44.

THE CHURCHES IN VEJLE · ENGLISH SUMMARY

Introduction. The name 'Vejle' comes from an Old Danish word for a ford (*wæthæl*) and tells us that the town grew up where traffic crossed the river Vejle Å immediately before it flows into Vejle Fjord. This was where the eastern Jutland traffic artery crossed the wide river valley, and from here there was access to a sea route to the rest of the country and to the Baltic.

The town arose on a small islet, today the town centre; in the course of the 12th-13th century a small trading place there developed into a larger settlement. The first houses must mainly have been built on the north side of the old ford, in a development similar to that of the other Jutland fjord towns. Until 1530, what is probably the oldest market square in the town lay c. 150 m to the east of the present town hall square – on the square in front of the *St. Nikolaj Church* (summary p. 194). There can be little doubt that this church was the first in the town and that its placing was closely related to the formation of the market place. In essence the church is a Late Romanesque/Early Gothic brick building, which must have been begun shortly before 1250.

The oldest known municipal charter for the town is from 1327, when the King affirmed the town's special privileges. In view of our relatively meagre knowledge of the early history of the town, it is interesting that in 1256 Vejle was selected as the meeting place for the entire higher clergy of Denmark. This synod probably meant that the town had developed so far that it could provide suitable facilities – including a present-

able church for the joint services. How far the construction of the *St. Nikolaj Church* had come by 1256 cannot be determined.

A now no longer extant †*Dominican monastery* (summary p. 268) was founded relatively late, c. 1330-40. A †*hospital* (p. 269) established after the Reformation included a chapel that was housed in several buildings in succession from the 1530s on.

The forms of the more recent churches of the town give us an interesting picture of the development of church architecture throughout the twentieth century. The *St. Nikolaj Church* remained the only parish church in the town until 1907, when *Vor Frelsers Kirke* (the Church of Our Saviour) (p. 201) was consecrated, representing the Art Nouveau movement. *Skt. Johannes Kirke* (p. 223), built in 1939-41, takes the form of an enlarged Danish village church in a successful mixture of medieval stylistic features. With *Nørremarkskirken* (p. 237), consecrated in 1976, Vejle also acquired a 'church centre' with highly experimental architecture. By comparison *Løget Kirke* (p. 241), consecrated in 2004, marks a return to the axis-based church with a basilical form. – The Methodists built a church, *Skt. Pouls Kirke*, in 1876 (p. 199), and the Catholics, who had come to the town in 1904, acquired their present church in 1924, consecrated to *St. Norbert* (p. 215).

The town has four *cemeteries*, the oldest of which, *Gamle Kirkegård* (p. 245), was established in 1826, after the †churchyard around the *St. Nikolaj Church* was discontinued.